

УДК 323.17

ББК 66.5

Наталія Марчук

ІСТОРИЧНІ УМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ САМОСВІДОМОСТІ РУСИНІВ ЗАКАРПАТТЯ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ

Досліджуються історичні умови, політичні чинники формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття. Етнонаціональна свідомість певної частини закарпатських українців радянської доби характеризувалася мішаним світосприйманням і світовідчуттям. У них поєднувалися заборонювані й переслідувані культурно-історичні й побутові традиції з новими “соціалістичними”, що нав’язувалися силою партійно-державним апаратом.

Ключові слова: етнонаціональний розвиток, етнокультурна самосвідомість, самоідентифікація, русини Закарпаття.

Незважаючи на те, що населення Закарпаття відзначається слабкою політизацією, упродовж останніх двадцяти років у його середовищі спостерігається активізація русинського руху. Його представники вимагають від органів державної влади прирівняти цей субетнос українського народу в правах до окремої національності, зокрема визнання русинської мови як самостійної й утворення окремого державного осередку – автономної республіки Підкарпатська Русь.

Без сумніву, питання про визнання русинів як окремої національності в складі української держави є заполітизованим і ця проблема вимагає об’єктивного дослідження не тільки істориками та політологами, але й етнологами та правознавцями. Через це з науково-теоретичного погляду вельми актуальним є вивчення процесу формування культурної самоідентифікації русинів Закарпаття, яке й може дати відповідь на питання: русини Закарпаття¹ є окремим народом чи складовою частиною української нації?

Важливість вивчення згадуваної проблеми полягає також у тому, що й досі вона не стала предметом ґрунтовного розгляду в українській та зарубіжній історіографії. Місцю та ролі етнічної ідентичності та етнічної самоідентифікації як її складової приділено значну увагу в працях О.Картунова та О.Майбороди (проведено теоретико-методологічний аналіз західних концепцій ідентичності та самоідентифікації); І.Кресіної, О.Нельги, Л.Шкляра (досліджено сутність етнічної ідентичності, її складові, місце та роль в українському націєтворенні); С.Римаренка (вивчається взаємозалежність етнічної самоідентифікації та національного самовизначення особистості, її суверенізації, яка водночас стимулює самовизначення всієї нації); М.Шульги, А.Орлова, А.Пономарьова (вивчено етнічну самоідентифікацію особистості, її зміни, зв’язок з етнічно змішаними шлюбами); І.Оніщенко, М.Обушного (розглянуто етнонаціональну самоідентифікацію українців в історичній ретроспективі та її роль у консолідації українського суспільства); Т.Рудницької, Б.Попова (розглянуто деякі аспекти етнокультурних самоідентифікацій) та ін. За останні п’ятнадцять років історія, традиційна матеріальна й духовна культура русинів були об’єктом досліджень українських учених. Проте проблеми ідентифікації русинів, стан етнічності, особливості етнокультурних самоідентифікацій, політичних чинників, зумовлених докорінними перетвореннями українського суспільства, досліджувалися недостатньо. Усе це зумовило мету й завдання даного дослідження.

Русини Закарпаття розвивалися окремо від основного масиву українського етносу, частиною якого вони визнавалися більшістю етнологів. Процес формування етнокультурної самосвідомості корінних жителів Закарпаття значно відставав від таких процесів на інших землях України. Серед причин такого стану речей слід визнати несприятливу політику держав, до складу яких у різні часи входило Закарпаття. Така політика мала на меті “полегшити асиміляцію автохтонного русинського населення Закарпаття шляхом

¹ Українців Закарпаття стосовно давнього періоду історичного розвитку називатимемо етнонімом “русини”, що відповідало їх тогочасній ментальності.

його відокремлення від основного етнічного масиву, котрий мешкав на схід від Карпат, де на зміну спільному етноніму “русини” поступово утверджувався інший – “українці”. Мадярські, чеські, словацькі правлячі кола намагались інтегрувати русинську інтелігенцію в етнокультурний і політичний простір їхніх держав і зробити її провідником своєї асиміляційної політики [14, с.159].

Унаслідок історичних обставин склалась особлива етнополітична ситуація, коли автохтонне населення – русини – генетично належить до українського етносу, хоча внаслідок майже тисячолітнього розвитку у відриві від України етнічна ідентифікація тут виявилася розмитою й підвладною стороннім впливам [11, с.8]. У ХХ ст. Закарпаття мало різні офіційні назви власної території, що тією чи іншою мірою відбивало специфіку політичного розвитку краю: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область. Першоосновою розуміння специфіки суспільно-політичної еволюції закарпатського суспільства, на нашу думку, є той факт, що лише впродовж ХХ ст. воно входило до складу щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР, Україна [16]). Здавалося б, на перший погляд, що для постання Української державності на Закарпатті не було жодних історичних та політичних передумов, адже Закарпаття впродовж століть входило до складу чужих держав. Однак належність закарпатців до української нації засвідчують численні факти виявлення визнання державною мовою – українською. 1937 р. у “Маніфесті до українського народу Підкарпаття” з вимогою навчати дітей українською мовою виступили понад двадцять політичних партій і товариств, чимало газет і журналів. Таке ж прагнення переважало й серед учасників плебісциту, проведеного того ж року за рішенням Міністерства освіти Чехословаччини. А перший сейм Карпатської України своїм законом 15 березня 1939 р. проголосив: “Державна мова Карпатської України є українська мова” [3].

Першою реальною спробою змінити статус Закарпаття було рішення Всенародних Закарпатських зборів у Хусті 21 січня 1919 року про возз’єднання краю з Україною. Це рішення було проігнороване тодішніми великими державами, які після Першої світової війни формували політичну карту Європи. Закарпаття опинилося в складі Чехословаччини. 1938 року політична еліта краю зробила спробу утворення незалежної держави під назвою “Карпатська Україна”. Прийняття з’їздом народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 року Маніфесту про возз’єднання краю з Радянською Україною мотивувалося низьким рівнем життя, безземеллям селян, колоніальною експлуатацією природних ресурсів, мовною й культурною асиміляцією, відстороненням закарпатських українців від владних органів держав, у складі яких перебувало Закарпаття. В історичних ситуаціях українське населення Закарпаття прагнуло розв’язувати свої проблеми зміною правового статусу краю. Діяльність “політичного русинства” – чергова спроба змінити статус Закарпаття шляхом перетворення Закарпатської області на національно-територіальну автономію на тій підставі, що русини нібито є окремим від українців етносом із правом на національне самовизначення. Вищесказане спонукає до необхідності з’ясування особливостей формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття.

Возз’єднання Закарпаття з Україною визначило весь подальший характер і зміст етнонаціонального, етнокультурного й етнополітичного розвитку українців Закарпаття впродовж 1945–1991 рр. Возз’єднання з Україною сприймалося більшістю (250 тис. дорослого населення Закарпаття) як здійснення їх надій жити разом з єдинокровним братом в одній державі, виявляло українську національну свідомість та етнічну самоідентифікацію українців краю.

Під час консолідації закарпатоукраїнців у складі української нації етнонім “українець” у народній свідомості ототожнювався з етнонімом “русин”. Таке ототожнення на-

званих етнотерористів остаточно утвердилось у краї ще у 20–30-ті рр. ХХ ст., а вперше офіційно український (руський) етнічний характер краю проголосила Карпатська Україна. Водночас мали місце переслідування греко-католицької церкви, арешти українських патріотів, зокрема студентів та учнів старших класів, вилучення національно-патріотичної літератури, переслідування за читання книг, виконання пісень, читання поезій українсько-патріотичного змісту й т. ін. Радянські військові органи та місцеві комуністи ще діяли обережно, а процеси соціалізації суспільно-економічного життя краю ще навіть чітко не проглядались.

У краї поширювалося національно-патріотичне піднесення, викликане возз'єднанням, у загальноукраїнському контексті сприймалися й тлумачилися місцеві культурно-побутові традиції. І це прискорювало прилучення закарпатських українців до культурно-історичних надбань українства, полегшувало процеси етнонаціональної самоідентифікації.

З підписанням 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну й наступною його ратифікацією Національними зборами Чехословаччини та Президією Верховної Ради СРСР було відкрито шлях до всеохоплюючого поширення в краї радянських порядків. З початком масової демобілізації фронтовиків, а значна їх частина була працевлаштована на керівні посади в Закарпатті, почалися невдоволення серед національно свідомої частини населення, страх за своє майбутнє в умовах Радянського Союзу.

Для гальмування процесів самоідентифікації русинів-українців влада почала застосовувати практику використання своїх радянських трудових резервів. Так, тільки впродовж 1946 р. в область прибуло 2 725 комуністів [7]. А уже прислані в край досвідчені партійні й державні працівники почали навчати більшовицьких методів роботи місцеві кадри. Методи ж комплектування кадрами органів управління засвідчували недовір'я до закарпатських русинів/українців, бо обов'язково поруч із місцевим працівником ставилася людина з-за меж області. Звичайно, на Закарпатті не вистачало своїх спеціалістів у різних галузях господарства, однак із 3 125 присланих до краю працівників лише 1 194 були інженерно-технічні й медичні працівники та вчителі, а решта – партійні й комсомольські працівники, управлінські державні кадри, працівники органів НКВС, міліції, судів, прокуратури й т. ін.

Така державна політика штучно прискорила зростання чисельності партійної організації Закарпатської області. У 1950 р. Закарпатська обласна партійна організація нараховувала 9 012 членів і кандидатів у члени ВКП(б), половина з яких були новоприбулими з-за меж області представниками й популяризаторами радянського способу життя [12, с. 74–75; 80]. Вони взяли під контроль усі партійні організації, диктували політику в усіх державних органах управління, профспілках, комсомольських і громадських організаціях, в освіті, культурі, охороні здоров'я.

У політичній практиці краю остаточно утвердився негласний поділ на приїжджих і місцевих, зі значною перевагою перших. Архівні матеріали засвідчують, що 1946 р. серед керівних кадрів м. Мукачеве було 88 українців, 94 росіяни, 2 угорці, 2 чехи, 11 євреїв. Якщо врахуємо, що серед 88 українців половина належала до приїжджих, то загальна кількість російськомовних керівників сягала 83% [5]. У Великоберезнянському окрузі вже в 1946 р. приїжджі були призначені на такі посади: заступник голови окружного виконкому, секретар окружного виконкому, начальник держбезпеки, начальник відділу міліції, окружний военком, начальник відділу зв'язку, завідувач укрсоцзабезу, голова сільського споживчого товариства та ін. [11, с. 68]. Отож новоприбулі комуністи з-за меж області вже з 1946 р. повністю контролювали владу в Закарпатті. Тут доречно звернути увагу на те, що серед новоприбулих було й чимало українських спеціалістів, які прижилися в області, стали корисними місцевим жителям. Найкращими серед них були учительські кадри, молоді вчителі, вихователі та медичні працівники.

І хоча закарпатська інтелігенція активно проводила культурно-освітню роботу серед жителів краю, розбудовувала систему освіти й культури за радянським зразком, з боку влади постійно проявлялася недовіра до місцевих працівників. Іноді траплялись абсурдні випадки. Так, завідуючий облземвідділом Ільїн у доповідній від 27 березня 1946 р. скаржився на недостатність кадрів і просив прислати зі східних областей “хоча б по одному спеціалісту” до таких управлінь облземвідділу, як конярство, тваринництво, виноградарство й полонинське господарство [14].

Слід визнати, що соціально-економічні перетворення на початку встановлення радянських порядків сприяли самоідентифікації українців-русинів Закарпаття. Найшвидше це проявлялось в усвідомленні спільності походження, історичної долі, мови й культури закарпатських українців і культурно-побутовими традиціями українського етносу. Державно-політична ідентифікація українців Закарпаття встановилась у вигляді загальноукраїнської солідарності та єдності культурно-історичних цінностей. Загальнорадянська державно-політична ідентифікація лише почала нав’язуватись і пропагуватись.

Господарсько-культурні перетворення в Закарпатській області вимагали значної кількості нових спеціалістів, в область постійно направлялися російськомовні інженери, техніки, механіки й робітники, а в колгоспне село – агрономи, механізатори, ветеринари та ін. Політика індустріалізації створила велику потребу в міських робітниках, а колективізація зігнала багатьох селян із землі. Унаслідок цього значні маси українського селянства потягнулися до міст і містечок у пошуках роботи. Це позначилося не лише на етнічному складі робітників, а й змінило етнічний склад населення Ужгорода, Мукачеве, Хуста, Виноградова, Берегова, Чопа та всіх інших міст і містечок. Майже в усіх містах почали переважати українці.

Зміні етнічного складу населення сприяла також і політика радянського та польського урядів переселення українців на етнічні землі. І хоч вона й проводилася здебільшого примусово, станом на 2 серпня 1946 року з узятих місцевими органами польської влади на облік 125 949 українських родин (497 682 особи) на територію України було переселено 122 454 родини (482 109 осіб), тобто 96,9%. За національністю переселенці розподілялися так: українці – 439 135 осіб (майже 91,1%), росіяни – 23 846 (4,95%), білоруси – 126 (0,03%), русини – 18 759 (3,89%), інші – 243 (0,05%)¹. Русини переселялися в основному на Закарпаття, тому питома їх вага на території Закарпаття в цей період суттєво зростає.

Однак для включення Закарпаття в соціально-економічний і культурний комплекс СРСР, для створення радянської ідеології радянській владі потрібно було придушувати найменші прояви у свідомості русинів-українців національно-демократичних поглядів на суспільство. Із цією метою власті також використовували трудові ресурси краю поза його межами. Союзний уряд узяв курс на великомасштабні переселення закарпатців в інші регіони. Підлітків примусово відправляли в школи ФЗН, а після короткотермінової підготовки вони працювали шахтарями чи металургами, безземельних і малоземельних закарпатців переселяли в різні області Союзу проводити оргнабори робітників на лісозаготівлі Сибіру й Півночі Росії й т. п. Антирадянські погляди в більшості населення були достатньо глибокі, тому каральні органи розгорнули репресії проти українських патріотів, арештовували й засуджували сотні юнаків і дівчат на тривалі терміни ув’язнення [4, с.26–28].

Також проводилася цілеспрямована політика ліквідації греко-католицької церкви, яка мала 265 парафій, 450 тис. вірних і 350 священників. Брудною ідеологічною пропагандою, політичним й економічним тиском, арештами й фізичними знущаннями над священниками, убивством єпископа Ф.Ромжі радянські власті згорнули діяльність греко-

¹ Відсотки розраховані за даними: Винниченко І. Україна 1920–1980-х: Депортації, заслання, вислання. – К., 1994. – С. 67.

католицької церкви, а 28 серпня 1949 р. православні ієрархи проголосили про припинення існування греко-католицької церкви в краї [1; 2; 9].

Уже сам факт включення Закарпаття до всеукраїнських соціально-економічних і культурних структур посилював почуття реальної єдності й ідентичності з усім українським етносом, його культурою та історією. З перших днів визволення в державних установах і школах почала впроваджуватись українська літературна мова, хоча із цього приводу не було прийнято жодного урядового документа. Частина колишньої закарпатської змідяризованої та зчехізованої інтелігенції, вчительства й чиновництва проявляла консерватизм щодо вживання української літературної мови, користувалася численними місцевими говірками, пересипаючи їх мадяризмами, чехізмами та латинізмами. Через систему освіти й популяризацію кращих зразків української народної й професійної культури українці Закарпаття легко й невимушено засвоювали літературну мову, привчали учнів, студентів, усю молодь не лише освоювати українську літературну мову, її красу, колорит, мелодику, а й сприяли утвердженню української національної свідомості. Підтримка української мови була викликана не даниною традиціям і національним патріотизмом комуністів, а необхідністю ліквідації неписьменності, ідеологічними й пропагандистськими потребами підтримки нового ладу, необхідністю прищеплювати новим поколінням комуністичних ідеалів і моралі й т. ін. Водночас українська літературна мова відкривала легкий і природний доступ до здобуття освіти й надбань національної культури, полегшувала спілкування з партійними й державними працівниками, сприяла виконанню професійних обов'язків і т. п. У зв'язку із цим українська мова, як і в часи існування Карпатської України, дістала державну підтримку.

Процеси етнічної консолідації українців прискорили соціально-політичні зміни, загальне піднесення побутової культури й урбанізація, доступність освіти, поширення україномовної літератури, преси й радіомовлення, розгортання діяльності професійних мистецьких колективів, розвиток самодіяльної культурної творчості. Прискорення внутрішньоетнічної консолідації закарпатоукраїнців, зміцнення загальнонаціональної свідомості, поширення етноніма “українець” і зникнення з ужитку більшості етніконімів сприяло зростанню національного оптимізму, відчуттю причетності до української нації, її культури та історії.

Саме в роки сталінщини, та й у пізніші часи в краї формувався радянський патріот-інтернаціоналіст, руйнівник традицій місцевого населення, насаджувач нових радянських порядків жорстокими методами. Цьому сприяла реставрація російського імперського мислення, пропаганда особливої історичної й революційної місії російської совєтської нації. На цьому ґрунті й сформувалось в усіх російськомовних Закарпаття не лише зневажливе ставлення до національно-культурних традицій місцевого населення, але й сприйняття ними місцевих українців-русинів як людей другого сорту.

Саме в цей час почалося формуватись роздвоєння національної свідомості українців Закарпаття: з одного боку, вона почала пристосовуватись відповідно до нових комуністичних політичних та ідеологічних вимог, а з другого – характеризувалася прихованим стійким збереженням українських національних культурно-історичних традицій доби Карпатської України.

Подальша історія Закарпаття засвідчує дуже складний і суперечливий період, який характеризувався різними господарськими, соціально-політичними, ідеологічними, культурними та етнічними процесами. Упродовж наступного часу в Закарпатті повністю перемогла радянська державно-політична система, пройшов процес десталінізації й суперечливих реформ М.Хрущова, епоха застою та доба перебудови М.Горбачова.

Самоідентифікації русинів-українців у період радянської влади сприяло широко-масштабне промислове будівництво та інші соціальні перетворення, що, незважаючи на екстенсивний розвиток економіки, внесли в життя населення Закарпаття багато нового. Почуття єдності з українським народом проявлялося в таких групових рисах, як усві-

домлення спільності свого походження, історичної долі, історичної пам'яті з усім українським етносом, його мовою та культурою.

Але широкомасштабні соціально-економічні перетворення сприяли поширенню й нав'язуванню державно-політичної самоідентифікації у вигляді загальнорадянської ідентичності як альтернативи національній приналежності. Щоб підтримати й утвердити загальнорадянську ідентичність, радянські власті використовували як політику примусових і добровільних міграцій, так і широкомасштабні засоби політичного, ідеологічного та мовно-культурного тиску.

Також соціально-економічні перетворення та політика радянських властей спричинили доволі швидке зростання міського населення. Більшість промислових підприємств, споруджених у 60–80-ті рр. XX ст. у Закарпатті, була пов'язана з військово-промисловим комплексом, а тому на них масово надсилалися російськомовні спеціалісти. Лише 1989 р. у міста Закарпаття прибуло 17 997 чол., у тому числі з інших міст – 10 764, а 7 233 – із сіл, у тому числі 6 652 із сіл області. Щороку в область прибувало від 10 тис. (1963 р.) до 19 тис. (1958 р.) працездатного населення, а вибувало за межі області від 7,7 (1963 р.) до 15,2 тис. (1953, 1955 рр.) чоловік. Щорічний механічний приріст населення області коливався від 2 до 3 тис. чоловік. Навіть у 1989 р. лише за направлення міграційних служб у міста Закарпаття прибуло 6 746 чол. із-за меж України, а 1 1251 чол. – з інших областей України [8]. Відомі дослідники населення Закарпаття В.П.Копчак і С.І.Копчак аргументовано доказали, що населення краю з 1947 до 1970 р. за рахунок природного приросту мало збільшитись на 367, 8 тис. чол., тобто на 46,4%. Фактично ж ріст населення складав лише 278,5 тис. чол. Це означає, що з області впродовж 1947–1970 рр. мігрувало в східні області понад 90 тис. чол.

Єдиною мовою виробничого, урядового й побутового спілкування цих переселенців та інженерно-технічного персоналу підприємств, пов'язаних із військово-промисловим комплексом, і підприємств так званого союзно-республіканського підпорядкування була російська мова. Займаючи керівні й високооплачувані посади, ці російськомовні мігранти відігравали основну роль у творенні “радянського народу”, “розвінчуванні націоналізму”, “зросійщенні українців”, у зневажанні української мови й культури, насаджуванні серед місцевих українців психології другосортності, культурної та інтелектуальної неповноцінності.

На Закарпатті відбувалися складні процеси зміни ціннісних орієнтацій з етнічних на радянську самовідданість і російськомовну радянську маргінальну культуру. Міста й містечка ставали поліетнічними промисловими центрами з етнічно змішаним населенням. У сільській місцевості рідна мова й етнічна належність дітей від етнічно змішаних шлюбів визначались оточуючим етнічним середовищем та етнічною орієнтацією батьків, а в містах Закарпаття, зокрема в Ужгороді й Мукачеві, мовна, а часто й етнічна орієнтація в етнічно змішаних сім'ях визначалася не лише батьками, а й привілейованістю росіян і російської мови. Російсько-національні сім'ї відзначались особливою активністю в поширенні радянської культури на найближче оточення, поводитись як типові етнічно дезорієнтовані маргінали, котрі не інтегрувалися в жоден з етносів. Ідеологи Закарпатського обкому КПРС пропагували й вихваляли етнічно змішані сім'ї як провідників дружби народів: “Чи не кожна третя закарпатська сім'я об'єднує представників різних етнічних спільнот. Історично сталося так, що подеколи навіть батьки і діти дотримуються різних поглядів на своє етнічне походження. Тенденція до міжнаціональних шлюбів скрізь посилюється. Моральна їх особливість у тому, що вони більше, ніж інші форми взаємин, сприяють засвоєнню вироблених культурою уявлень про те, якими мають бути людські стосунки” [10, с.405]. Насправді, дуже часто національно дезорієнтовані, не інтегровані в жоден етнос, такі сім'ї піддавалися легкому зросійщенню, бо це створювало ілюзію якоїсь соціально-політичної перспективи.

Російська мова як мова “міжнаціонального спілкування”, як мова радянської культури, літератури і мистецтва, науки і техніки, державних органів влади і політики, як мова політично домінуючого етносу проникла в усі сфери суспільного життя. Різними засобами нав’язування вона стала розмовною в етнічно змішаних сім’ях, у середовищі партійно-радянського чиновництва й технічної інтелігенції, в армії та органах правопорядку, серед робітників підприємств військово-промислового комплексу та ін. Засоби нав’язування зробили російську мову ненависною для багатьох закарпатців, що проявлялось в її висміюванні й передражняванні. Згодом боротьба проти її обов’язковості стала одним з елементів руху за етнічну ідентичність і національну культуру закарпатських українців, а із середини 1980-х рр. і одним з елементів національно-визвольного руху.

Розвитку освіти і культури як засобів для нав’язували молоді комуністичної ідеології, радянського способу життя, радянського патріотизму та інтернаціоналізму, зросійщення українців, влада надавала особливого значення. Якщо в 1979 р. в області проживала 41 тис. спеціалістів із вищою освітою, 8,9 тис. – із незакінченою вищою та 79,7 – із середньою спеціальною освітою, то в 1989 р. у краї проживало вже 65,6 тис. чоловік із вищою освітою, 9,2 тис. – із незакінченою вищою та 132,7 – із середньою спеціальною освітою [13, с.16]. Достатньо високий рівень освіченості населення Закарпаття засвідчується й тим, що на кожні 1 000 чол. у 1979 р. приходилося 49 чол. з вищою, 11 – незакінченою, 95 – із середньою спеціальною та 268 – із середньою загальною освітою. 1989 р. на кожні 1 000 чол. уже припадало 72 чол. із вищою, 10 – незакінченою вищою, 145 – із середньою спеціальною та 366 – із середньою загальною освітою [13, с.16]. Наведені матеріали свідчать, що темпи зростання освіченості населення Закарпаття впродовж 1950–1989 рр. були достатньо високими.

Значні господарські, політичні й культурні перетворення прискорювали інтеграцію закарпатських українців у складі української нації. Цьому сприяло утвердження соціалістичних суспільно-політичних відносин, які не лише висвітлили широкі взаємозв’язки населення різних областей України, а й посилювали відчуття економічної й територіальної близькості та культурно-побутової однорідності закарпатців з усією українською нацією. Важливу роль відігравало також поширення в Закарпатті української літературної мови й системи національних зразків духовної культури, утвердження загальноукраїнських настроїв, духу й ментальності.

Упродовж панування в краї радянської влади відбувалися процеси нівеляції місцевих культурно-побутових традицій, їх уростання в загальноукраїнські, тобто відбувалися процеси соціальної, культурної та психологічної консолідації русинів-українців у складі української нації. Марксистська історико-економічна теорія розвитку та інтеграції нації, яка підпорядковувала етнонаціональні фактори соціально-класовим, відстоювала практику розмивання національних рис та ознак, пропаганди радянського народу, як такої соціально-політичної єдності всіх етносів СРСР, виправдовувала, підтримувала, нав’язувала звуження й повне витіснення з ужитку й вивчення етнічних мов та історії, здобутків національних культур і традицій. На передній план висувалося знання російської мови, історії, культури, приниження національно-неросійського населення, звеличання російської культури як досягнення вищого ступеня цивілізації й т. ін.

Жорсткий ідеологічний контроль над гуманітарними науками, численні ідеологічні кампанії до історичних дат, тижневики й місячники дружби народів, науково-практичні конференції, у центрі яких опинялися не реальні, а надумані проблеми, русоцентристська концепція історії України, у тому числі й історії Закарпаття, звинувачення в “буржуазному націоналізмі” всіх тих, хто об’єктивно висвітлював проблеми історії і культури, стримували вибух етнічного невдоволення, гальмували визвольні змагання українців. Лише незначна частина місцевої інтелігенції перебувала в морально-політичній і національно-культурній опозиції до радянського режиму, відстоювала ідею української державної незалежності. Саме ця нечисленна національно-патріотична інтелі-

генція наприкінці 1980-х рр. очолила рух закарпатських русинів-українців за державну незалежність України.

Отже, у період перебування Закарпаття в складі Радянського союзу сформувалося й розвинулося роздвоєння етнонаціональної свідомості українців-русинів Закарпаття: з одного боку, вона характеризувалася стійким збереженням українських національних культурно-історичних і побутових традицій, а з другого – почала пристосовуватись до нових соціальних, політичних та ідеологічних вимог радянської політичної системи.

Збереженню етнонаціональної свідомості українців Закарпаття сприяло функціонування багатьох етнокультурних стереотипів та культурно-побутових установок. Етнонаціональна свідомість українців Закарпаття, їх духовна єдність із загальноукраїнським культурно-історичним середовищем були гарантами збереження національної свідомості й виживання місцевого українства. Духовна єдність найкраще проявлялася через традиційну святково-обрядову культуру, яка системою ритуалів давала підстави на груповому рівні ідентифікувати себе в понятті “ми” (українці) і протиставляти себе іншим. У цей час розроблялися й нав’язувалися радянські свята й обряди, відбувався погром національно-культурних скарбів українців: було перекручено історію, спалюжено український національно-визвольний рух, Карпатську Україну та її діячів, “Просвіту”, місцеві традиції.

Саме тому етнонаціональна свідомість певної частини закарпатських українців радянської доби характеризувалася мішаним світосприйманням і світовідчуттям. У них поєднувалися заборонені й переслідувані культурно-історичні й побутові традиції з новими “соціалістичними”, що нав’язувалися силою партійно-державним апаратом. Це позначилося на етнічній свідомості частини закарпатських русинів-українців.

1. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. / Н. Банько // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Вип. II. – Ужгород, 1996. – 222 с.
2. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років / В. А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.
3. Волошин А. До всіх громадян Карпатської України [Електронний ресурс] / А. Волошин. – Режим доступу : litopys.org.ua/volosh/volosh42.htm.
4. Довганич О. Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах / О. Довганич, О. Хланта // Карпатська Україна. – 1999. – 12 жовт.; Довганич О. Антирадянські молодіжні організації / О. Довганич // Наш рідний край. – 1998. – № 3. – С. 28–43.
5. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 10, оп. 1. Міністерство внутрішніх дел Карпатской Украины в Хусте; оп. 1, спр. 105. Переписка з окружними поліційними і жандармськими урядами.
6. ДАЗО. – Ф. Р. 179. Управління сільського господарства облвиконкому, оп. 23, спр. 4, арк. 1.
7. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – 682 с.
8. Копчак В. П. Население Закарпаття за 100 лет (1870–1970) / В. П. Копчак, С. И. Копчак. – Львов, 1977. – 181 с.
9. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 457 с.
10. Мигович І. Етнічна культура і міжнаціональне спілкування / І. Мигович, М. Макара // Культура українських Карпат: традиція і сучасність : матеріали міжнар. наук. конф., (Ужгород, 1–4 верес. 1993 р.). – Ужгород, 1994. – С. 404–408.
11. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
12. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород, 1980.
13. Народне господарство Закарпатської області : статистичний збірник. – Ужгород, 1980. – 94 с.
14. Панчук М. І. До питання політичного русинства / М. І. Панчук // Віче. – 2010. – С. 159.
15. Першина Т. С. До питання про забезпечення керівними кадрами народного господарства України (1943–1945 рр.) / Т. С. Першина // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 23–35.
16. Токар М. Особливості політизації українців Закарпаття в умовах трансформації політичних систем у ХХ ст. / М. Токар // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2007. – Вип. 10.

Исследуются исторические условия, политические факторы формирования этнокультурного самосознания русинов Закарпаття. Этнонациональное сознание определенной части закарпатских украинцев советской эпохи характеризовалось смешанным мировосприятием и мироощущением. В них сочетались запрещенные и преследуемые культурно-исторические и бытовые традиции с новыми “социалистическими”, которые навязывались силой партийно-государственным аппаратом.

Ключевые слова: *этнонациональное развитие, этнокультурное самосознание, самоидентификация, русины Закарпаття.*

Investigates the historical conditions, political factors of ethnic and cultural identity of Rusyns in Transcarpathia. Ethnic consciousness a part of Transcarpathian Ukrainian Soviet period was characterized by mixed world perception. They combined prohibition persecution and cultural history and traditions of domestic new “socialist”, that is impose by force of party-state apparatus.

Key words: *etnonational development, ethnocultural identity, identification, Rusyns in Transcarpathia.*

УДК 323.21 (477.8) “1867/1914”

ББК 66.5

Іван Монолатій

ЕТНІЧНІ ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ В АВСТРО-УГОРЩИНІ: ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ВЗАЄМОДІЯ ТА ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У статті досліджуються інституційні процеси у сфері етнополітики Австро-Угорщини, що стосуються забезпечення прав та потреб етнічних політичних акторів, процесів зовнішньої та внутрішньої інституціоналізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини і Буковини. Охарактеризовано нормативно-правову основу формалізації політичної участі громадян, пріоритети політики держави в умовах етнічного пробудження. Простежено генезу етнічного каталізатора політичної мобілізації, визначено співвідношення професійної структури та ліній соціального розмежування в етнічному вимірі. Проаналізовано платформи й стратегії діяльності політичних партій, створених за етнічним принципом. Розглянуті мобілізаційні фактори електоральної та протестної електоральної участі, каталізатори конкуренції між різностатусними етнонаціональними спільнотами, варіативність захисту групових інтересів, компроміси та консенсуси формалізованих і неформалізованих етнічних політичних акторів.

Ключові слова: *інституціоналізація, етнічні політичні актори, політизація етнічності, державна етнонаціональна політика, політична участь, політична мобілізація, захист групових інтересів, міжетнічний конфлікт, міжетнічний компроміс, міжетнічна взаємодія.*

Етнічний ренесанс та політизація етнічності впродовж XIX–XX ст. стали одними з провідних чинників формування політичної карти світу й територіально-політичної організації держав. Але взаємини етнонаціональної та політичної сфер суспільства ніколи не були простими, поєднуючи, з одного боку, конструктивний потенціал, а з іншого – небезпеку дестабілізації, що актуалізує необхідність їхнього зрівноваження [2, с. 5–6]. Оскільки джерелом суперечностей часто виступає саме невідповідність територіальної організації етнонаціональної й політичної сфер суспільства, то тут не можна обійтись, зокрема, без ретроспективного погляду на взаємини імперій та етнічних меншин. Окрім того, міжетнічна взаємодія є істотною й у життєдіяльності етнонаціональних спільнот, і в розвитку політичних процесів, а територія є водночас і середовищем їхньої взаємодії, і середовищем впливу на процеси взаємодії.

Об’єктивні тенденції геополітичних та етнокультурних процесів підтверджують, що етнонаціональна ідентичність закономірно потребує інституційного закріплення як своєї унікальності, так і функціональної значущості. І саме державність створює найбільш сприятливі умови для реалізації й збереження етнонаціональної самобутності. Тому етнічний ренесанс та політизація етнічності – об’єктивний процес розширення сфери життєдіяльності спільнот, що, звичайно, не виключає можливості певних сил, зокрема т. зв. “етнічних антрепренерів”, спекулювати на цих процесах. Основним же на-